

УДК: 342.7:378.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.1.41>

ПРАВОВІДНОСИНИ МІЖ ЗДОБУВАЧЕМ ТА ЗАКЛАДОМ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Мельничук О.Ф.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри публічно-правових дисциплін
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
ORCID: 0000-0003-4229-621X
e-mail: Melnychuk.o.f@gmail.com*

Мельничук О.Ф. Правовідносини між здобувачем та закладом вищої освіти в контексті принципу верховенства права.

Досліджено правову природу правовідносин між здобувачем та закладом вищої освіти, обґрунтовано їх змішаний характер, що поєднує публічно-правові та приватно-правові елементи, які функціонують у єдності. Публічно-правовий характер цих правовідносин зумовлений формуванням і реалізацією державою освітньої політики, встановленням обов'язкових правил доступу до вищої освіти, вимог щодо її якості, здійсненням контролю через систему органів публічної влади, а також через нормативно-правові акти, обов'язкові для закладів вищої освіти незалежно від форми власності. Вказано, що приватно-правовий елемент освітніх правовідносин проявляється через договірну форму їх виникнення та реалізації. Акцентовано увагу на визначальній ролі публічно-правового регулювання у забезпеченні реалізації конституційного права на освіту та встановленні меж допустимого втручання закладів вищої освіти у цю сферу. Проаналізовано співвідношення академічної автономії закладів вищої освіти з принципом верховенства права, зокрема такими його складовими, як правова визначеність, передбачуваність правових наслідків, пропорційність та заборона свавільного втручання у сферу прав людини. Доведено, що автономія закладів вищої освіти має функціональний характер і не може слугувати підставою для обмеження змісту та обсягу конституційного права на освіту. Окрему увагу приділено проблемі застосування до здобувачів вищої освіти санкцій за порушення умов договору. Критично оцінено положення пункту 5 частини першої статті 46 Закону України «Про вищу освіту» щодо відповідності принципу правової визначеності та недопущення свавільного втручання у реалізацію права на вищу освіту. Вказано, що нечітке формулювання підстав та процедури для відрахування здобувачів вищої освіти на рівні Закону України «Про вищу освіту» (зокрема, пункт 5 частини першої статті 46 «порушення умов договору (контракту), укладеного між закладом вищої освіти та особою, яка навчається, або фізичною (юридичною) особою, яка оплачує таке навчання») створює ризики використання академічної автономії як підстави для необґрунтованого обмеження права на вищу освіту. Зроблено висновок про потребу законодавчого закріплення вичерпних підстав, видів і процедур застосування освітньо-правових санкцій та підвищених гарантій правового захисту здобувачів вищої освіти з метою забезпечення реального балансу між академічною автономією та конституційним правом на вищу освіту.

Ключові слова: освітні правовідносини, право на освіту, здобувач вищої освіти, заклад вищої освіти, верховенство права, правова визначеність, принцип.

Melnychuk O.F. Legal relations between applicants and higher education institutions in the context of the principle of the rule of law.

The legal nature of the legal relationship between the applicant and the higher education institution has been studied, and their mixed nature, combining public and private law elements that function in unity, has been substantiated. The public law nature of these legal relations is determined by the formation and implementation of educational policy by the state, the establishment of mandatory rules for access to

higher education, requirements for its quality, control through a system of public authorities, as well as through regulatory and legal acts that are mandatory for higher education institutions regardless of their form of ownership. It is indicated that the private law element of educational legal relations manifests itself through the contractual form of their emergence and implementation. Attention is focused on the decisive role of public law regulation in ensuring the implementation of the constitutional right to education and establishing the limits of permissible interference by higher education institutions in this sphere. The relationship between the academic autonomy of higher education institutions and the principle of the rule of law is analysed, in particular its components such as legal certainty, predictability of legal consequences, proportionality and the prohibition of arbitrary interference in the sphere of human rights. It has been proven that the autonomy of higher education institutions is functional in nature and cannot serve as a basis for restricting the content and scope of the constitutional right to education. Particular attention is paid to the problem of imposing sanctions on higher education applicants for violating the terms of the contract. The provisions of paragraph 5 of part one of Article 46 of the Law of Ukraine «On Higher Education» are critically assessed in terms of compliance with the principle of legal certainty and the prevention of arbitrary interference in the exercise of the right to higher education. It is noted that the vague wording of the grounds and procedures for expelling higher education applicants at the level of the Law of Ukraine «On Higher Education» (in particular, paragraph 5 of part one of Article 46, «violation of the terms of the agreement (contract) concluded between the higher education institution and the student or the natural (legal) person paying for such education») creates risks of using academic autonomy as a basis for unjustified restrictions on the right to higher education. It was concluded that there is a need to legislate comprehensive grounds, types and procedures for applying educational and legal sanctions and enhanced guarantees of legal protection for higher education seekers in order to ensure a real balance between academic autonomy and the constitutional right to higher education.

Key words: educational legal relations, right to education, higher education applicant, higher education institution, rule of law, legal certainty, principle.

Постановка проблеми. Правовідносини, які виникають між здобувачем та закладом вищої освіти, поєднують елементи публічно-правового та приватно-правового регулювання, що функціонують у єдності. Змішана правова природа освітніх правовідносин зумовлює потребу чіткого визначення меж допустимого втручання у сферу реалізації конституційного права на вищу освіту з боку суб'єктів, наділених владними повноваженнями. Особливої актуальності набуває проблема дотримання принципу верховенства права, зокрема таких його складових, як правова визначеність, передбачуваність правових наслідків, пропорційність та заборона свавільного обмеження прав людини. Практика застосування норм Закону України «Про вищу освіту» засвідчує наявність прогалин у правовому регулюванні підстав і процедур застосування до здобувачів вищої освіти освітньо-правових санкцій, насамперед відрахування, що може призводити до необгрунтованого звуження змісту та обсягу конституційного права на освіту. Особливо дискусійним є положення пункту 5 частини першої статті 46 Закону України «Про вищу освіту» [1, п. 5 ч. 1 ст. 46], яке допускає можливість відрахування здобувача вищої освіти за порушення умов договору, не конкретизуючи ані характер таких порушень, ані процесуальні гарантії правового захисту здобувача. У зв'язку з цим актуалізується потреба дослідження правовідносин між здобувачем і закладом вищої освіти в контексті принципу верховенства права з метою визначення меж допустимого обмеження конституційного права на вищу освіту.

Метою дослідження є розкриття природи правовідносин між здобувачем і закладом вищої освіти та обгрунтування необхідності підвищення правового захисту здобувачів вищої освіти в разі їх відрахування за невиконання умов договору.

Стан опрацювання проблеми. Питання освітніх правовідносин перебуває в колі наукових інтересів багатьох дослідників, зокрема Б. Андрусихина, Ю. Бисаги, В. Берч, О. Грезіної, О. Кархут, М. Легенького, О. Мельничук, О. Пижова, І. Пирого, В. Продан, Я. Тицької, І. Хомишин та ін. Попри наявність цих та інших наукових праць, присвячених актуальним проблемам у сфері освіти, поки що недостатньо дослідженим є питання правової природи правовідносин між здобувачем та закладом вищої освіти в контексті принципу верховенства права, що й зумовлює наукову та практичну актуальність обраної теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи природу освітніх правовідносин дослідники вказують на їх комплексний (змішаний) характер, наприклад, такої думки дотримуються О. Піжов [2,

с. 15–21], В. Резнікова [3, с. 159] та ін. Автор цієї статті також вважає, що освітні правовідносини мають змішану правову природу, оскільки поєднують елементи публічно-правового та приватно-правового регулювання, які функціонують у єдності.

З одного боку, публічно-правовий характер цих правовідносин зумовлений тим, що право на освіту є фундаментальним конституційним правом, гарантованим ст. 53 Конституції України [4, ст. 53], яке забезпечується визначенням державної політики у сфері освіти Верховною Радою України, її реалізацією Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, іншими центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування [5, ч. 2 ст. 5]. Відтак держава формує та реалізує освітню політику, встановлює обов'язкові правила доступу до вищої освіти, її організації, якості та контролю через систему органів публічної влади, а також через нормативно-правові акти, обов'язкові для закладів вищої освіти незалежно від форми власності. Управління у сфері вищої освіти у межах своїх повноважень здійснюється: Кабінетом Міністрів України; центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки; галузевими державними органами, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти; органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти; Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти та іншими органами [1, ст. 12]. Так, Кабінет Міністрів України затверджує Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності [6, п. 6 ч. 1 ст. 7; ч. 2 ст. 9]. Міністерство освіти і науки України, інші органи, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти, мають чітко визначені у статті 13 Закону України «Про вищу освіту» повноваження у сфері вищої освіти (наприклад, здійснює ліцензування освітньої діяльності у сфері вищої освіти та заходи державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог ліцензійних умов; розробляє та затверджує стандарти вищої освіти за погодженням із Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти; формує пропозиції і розміщує державне замовлення на підготовку фахівців з вищою освітою у порядку, встановленому законодавством, видає нормативно-правові акти з питань вищої освіти та ін.). Відповідно до абзацу першого частини п'ятої статті 13 Закону України «Про вищу освіту» «акти центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки, прийняті в межах його повноважень, є обов'язковими до виконання державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти, а також закладами вищої освіти незалежно від форми власності» [1, ст. 13]. Повноваження органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать заклади вищої освіти, визначені статтею 14 цього ж закону [1, ст. 14]. Повноваження засновника (засновників) щодо управління закладом вищої освіти визначаються Законом України «Про вищу освіту» та іншими законами України, а також статутом закладу вищої освіти [1, ст. 15]. Конституційний Суд України наголошує, що реалізація права на освіту відбувається у сфері публічних зобов'язань держави [7]. Все це підтверджує публічно-правову природу освітніх правовідносин.

З іншого боку, приватно-правовий елемент освітніх правовідносин проявляється через договірну форму їх виникнення та реалізації. Укладення договору про навчання, а у разі платного навчання - договору про надання платних освітніх послуг, свідчить про наявність автономії волі сторін, майнових зобов'язань, визначення взаємних прав і обов'язків. Однак договірне регулювання у сфері вищої освіти має обмежений характер, оскільки його умови не можуть суперечити імперативним нормам освітнього законодавства або звужувати обсяг прав здобувачів освіти. Все це підтверджується частиною 16 статті 44 Закону України «Про вищу освіту», в якій вказано, що «підставою для зарахування особи на навчання є виконання вимог Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти, правил прийому та укладання договору про навчання між закладом вищої освіти та вступником (за участі батьків або законних представників - для неповнолітніх вступників), в якому можуть бути деталізовані права та обов'язки сторін відповідно до типової форми, затвердженої Кабінетом Міністрів України. Цим договором не можуть обмежуватися права чи встановлюватися додаткові обов'язки здобувачів освіти, не передбачені цим Законом України «Про вищу освіту» чи іншими актами законодавства. У разі зарахування на навчання за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб додатково укладається договір між закладом вищої освіти та фізичною (юридичною) особою, яка замовляє платну освітню послугу для себе або для іншої особи, беручи на себе фінансові зобов'язання щодо її оплати» [1, ч. 16 ст. 44]. Змішана правова природа освітніх правовідносин безпосередньо впливає на допустимі межі втручання

закладів вищої освіти у реалізацію права на освіту. Заклади вищої освіти, навіть користуючись організаційною та академічною автономією, не вправі встановлювати додаткові умови, підмінити публічно-правове регулювання внутрішніми локальними актами або договірними положеннями, які обмежують зміст і обсяг конституційного права на освіту. Будь-яке втручання закладу вищої освіти у реалізацію права на освіту є допустимим лише за умови його законності, пропорційності та відповідності публічній меті.

Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями; обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010) [8]. Принцип правової визначеності «вимагає чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм, зокрема їх передбачуваності (прогнозованості) та стабільності» [9, абзац шостий пункту 2.1].

Водночас пункт 5 частини першої статті 46 Закону України «Про вищу освіту» передбачає можливість відрахування здобувача вищої освіти у разі порушення умов договору (контракту), укладеного між закладом вищої освіти та особою, яка навчається, або фізичною (юридичною) особою, яка оплачує таке навчання [1, п. 5 ч. 1 ст. 46]. Відрахування зумовлює суттєві наслідки, а саме - втрату особою статусу здобувача вищої освіти, що припиняє реалізацію його прав та обов'язків як здобувача вищої освіти. Крім того, у випадку відрахування здобувача вищої освіти з числа осіб, які навчаються на місцях державного (регіонального) замовлення наслідком є припинення для такої особи права продовження навчання за державним (регіональним) замовленням. Продовження навчання таким здобувачем вищої освіти може здійснюватися за його заявою шляхом переведення у відповідному порядку на навчання за кошти фізичних (юридичних) осіб [10]. Відрахування спричиняє істотні зміни статусу здобувача вищої освіти, а реалізація ним конституційного права на освіту ставиться у залежність від умов договору.

Вважаємо, що пункт 5 частини першої статті 46 Закону України «Про вищу освіту» необхідно розглядати у системному зв'язку з частиною 16 статті 44 цього закону. Відповідно до частини 16 статті 44 Закону України «Про вищу освіту» «підставою для зарахування особи на навчання є виконання вимог Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти, правил прийому та укладання договору про навчання між закладом вищої освіти та вступником (за участі батьків або законних представників – для неповнолітніх вступників), в якому можуть бути деталізовані права та обов'язки сторін відповідно до типової форми, затвердженої Кабінетом Міністрів України» [1, ч. 16 ст. 44]. Цим договором не можуть обмежуватися права чи встановлюватися додаткові обов'язки здобувачів освіти, не передбачені Законом України «Про вищу освіту» чи іншими актами законодавства. Відповідно до пункту 14 типової форми договору про навчання у закладі вищої освіти «здобувач може бути відрахований із закладу з підстав, визначених статтею 46 Закону України «Про вищу освіту», в тому числі за порушення умов договору» [11].

У разі зарахування на навчання за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб додатково укладається договір між закладом вищої освіти та фізичною (юридичною) особою, яка замовляє платну освітню послугу для себе або для іншої особи, беручи на себе фінансові зобов'язання щодо її оплати. Цей договір є неодмінним додатком до договору про навчання у закладі вищої освіти. Типова форма договору про надання платної освітньої послуги для підготовки фахівців затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 07.09.2020 № 1113 (в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 23 січня 2025 року № 87)). Предметом цього договору є фінансові зобов'язання замовника щодо оплати освітньої послуги, що надається здобувачу освіти закладом освіти. У п. 1 Розділу IV «Відповідальність сторін» типової форми цього договору визначено, що «невиконання замовником зобов'язань щодо оплати освітньої послуги є підставою для відрахування здобувача освіти» [12]. Така підстава у зазначеній редакції прямо не визначена частиною першою статті 46 Закону України «Про вищу освіту». Це свідчить, що типова форма договору про надання платної освітньої послуги для підготовки фахівців фактично розширює законодавчо встановлені підстави для відрахування. Підзаконне регулювання не може підмінити закон. Разом з тим, пункт 5 частини першої статті 46 Закону України «Про вищу освіту» не конкретизує умов договору, порушення яких може бути підставою для відрахування. В цьому

законі не конкретизовано процедурні гарантії для здобувача вищої освіти при його відрахуванні. У результаті будь-яке порушення договору потенційно може слугувати підставою для відрахування, що створює широкі дискреційні повноваження для закладу вищої освіти та не відповідає вимогам передбачуваності правових наслідків і принципу пропорційності.

У зв'язку з цим, законодавець повинен передбачити підвищені гарантії правового захисту здобувачів вищої освіти у разі застосування до них санкцій закладами вищої освіти. Адже нині Закон України «Про вищу освіту» не містить вичерпних підстав та закріплених процедур застосування освітньо-правових санкцій. Пункт 5 частини першої статті 46 Закону України «Про вищу освіту», у чинному формулюванні, не забезпечує належного рівня правової визначеності, що є несумісним із принципом верховенства права, закріпленим у статті 8 Конституції України. Це не виключає ризик розширювального тлумачення ЗВО підстав відрахування, включення до локальних актів «квазидисциплінарних» санкцій, підміну академічної відповідальності адміністративною або дисциплінарною, ухвалення рішень про застосування санкцій без належного мотивування. З метою гарантування реалізації конституційного права на освіту необхідно чітко та вичерпно закріпити в частині першій статті 46 Закону України «Про вищу освіту» підстави відрахування здобувача вищої освіти. Підвищеними гарантіями правового захисту здобувачів вищої освіти може бути законодавче закріплення вичерпних підстав і видів освітньо-правових санкцій, процедур їх застосування та ефективних механізмів оскарження цих санкцій.

Висновки. Освітні правовідносини між здобувачем та закладом вищої освіти за правовою природою є змішаними, оскільки поєднують публічно-правові та приватно-правові елементи, які функціонують у єдності. Публічно-правова складова визначає межі допустимого регулювання та гарантує недоторканність сутнісного змісту права на вищу освіту, тоді як приватно-правова складова забезпечує індивідуалізацію освітніх відносин та реалізацію майнових і організаційних аспектів навчання. Тому так важливо забезпечити баланс правового регулювання цих освітніх відносин та відповідність принципу верховенства права. Водночас пункт 5 частини першої статті 46 Закону України «Про вищу освіту», у чинному формулюванні, не забезпечує належного рівня правової визначеності, допускає можливість свавільного втручання у реалізацію конституційного права на вищу освіту та ставить обсяг і межі цього права у залежність від умов договору та підзаконного регулювання, що є несумісним із принципом верховенства права, закріпленим у статті 8 Конституції України. Відсутність достатніх гарантій застосування закладом вищої освіти освітньо-правових санкцій до здобувачів створює ризики використання академічної автономії як підстави для необґрунтованого обмеження конституційного права на освіту. Тому законодавець зобов'язаний передбачити підвищені гарантії правового захисту здобувачів вищої освіти під час застосування до них санкцій, оскільки йдеться про реалізацію принципу верховенства права та недопущення свавільного втручання у сферу прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014. № 37-38. Ст. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
2. Пижов О.М. Особливості освітніх відносин у предметній сфері правового регулювання. *Приватне та публічне право*. 2022. № 4. С. 15–21. DOI 10.32845/2663-5666.2022.4.3.
3. Резніченко Л.В. Приватноправова складова в регулюванні освітніх правовідносин. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 2 (73). С. 153-161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2016_2_22.
4. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 38-39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
6. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 2 березня 2015 року № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 23. Ст.158. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Консти-

- туції України «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 04.03.2004 № 5-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#Text>.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text>.
 9. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 7 частини другої статті 42 Закону України «Про вищу освіту» від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-17#Text>.
 10. Про затвердження Положення про порядок відрахування, переривання навчання, поновлення і переведення осіб, які навчаються у закладах вищої освіти, та надання їм академічної відпустки: наказ Міністерства освіти і науки України від 07.02.2024 № 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0509-24#Text>.
 11. Про затвердження Типової форми договору про навчання у закладі вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2020 р. № 735. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/735-2020-%D0%BF#Text>.
 12. Про затвердження Типового договору про надання платної освітньої послуги для підготовки фахівців: Наказ Міністерства освіти і науки України від 07.09.2020 № 1113 (в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 23 січня 2025 року № 87). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1021-20#Text>.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.01.2026

Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 20.02.2026

Дата публікації: 05.03.2026

© Мельничук О.Ф., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0